З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок 10.

Двацять літ тому назад...

На початку березня 1908 р. довелося авторові цієї статті перевезти за російський кордон деяку скількість книжечки „Відродження білоруського письменства“, що саме закінчилася була тоді у фейлетонах „Діла“. Білоруська громада Мінська стрінула її не без певного остраху, бож довкруги було повно зірких очий всяких стежників, що з охотою булиб побачили усю „Беларуску Грамаду́“ в мінському острозі, на Лукишках у Вильні, або ще радше на далекому Сибірови. Мінське панство, очевидно польське, що тоді тон надавало, зібране якраз на запустній вечірці, поглянуло на книжечку дещо звисока, бо — мовляв — що цікавого могло бути „на мужичій мові“? Дехто з них поцікавився був хіба згадкою про білорусів-уніятів. Очевидно, що автор дещо був змаркотнів на такий прийом, тим більше, що у статтю свою вложив він був чимало глибоких переживань з часу першої російської революції, та давав перший суцільний образ того письменства, яке то великоруси, то українці залюбки зачисляли за своє. Але у Вильні в кругах редакції „Наша Ніва“ на книжку поглянули уважніше, та зажадали її щось 50 примірників. Зате в Петербурзі на кватирі Епімаха-Шипілла стрінули її з голосною радістю, та взяли ще більше примірників, щоби подати на Москву. Тут книжечка ця в часі революції 1917-18 р. виплинула на ширше плесо суспільного життя у Янчуковому „Сборникѣ бѣлоруссовѣдѣнія“ в руському перекладови. Сьогодні у 20-ліття книжечки про відродження білоруського письменства ми маємо повне право говорити про розквіт усього культурно-національного життя Білоруси. На сході розквіт цей є явний і з великим розмахом, на за-

ході здержаний хвилевими умовами політичного життя, що ніби стримується заховавчими і назадницькими чинниками.

Від жовтня 1917 р. на сході вже немає ніякої небезпеки за національну свідомість, навіть найдрібнішої національної громадки. Навпаки, за час пореволюційного державного будівництва повстало стільки національних одиниць, от хочби на українській території — руська, польська, жидівська, німецька, румунська, болгарська, грецька, циганська, татарська — що гарячі патріоти дуже бояться за долю 28-и міліонів від 1.5 міл. неукраїнців. Тому нічо дивного, що на заході скрізь бояться отсих „невеликих дрібок", що не належать до пануючих націй і зі страху за своє панування спихають їх на становища підяремних і поневолених. Ось чому за цей короткий час 10-ти літ після закінчення світової війни було стільки довжезних політичних процесів, ось чому витрачено стільки пороху, куль і шнурків на рахунок державних скарбів, та на майбутнє приготовано. Період цей можна вповні справедливо назвати... добою розквіту суспільно-національної свідомости у всіх поневолених, що ні над ким не панують, нікого не угнітають.

Відродження, це немов би поворот вчасною провесною до життя, це заповідь буйного росту і розквіту. А ріст і розквіт може бути тільки від життєдайних лучів сонця і життєтворчих соків, що невидимими струями світла-тепла-воздуху-води оживотворюють усю вселенну. В житті націй цими життєтворчими силами є воля, самосвідомість, знання життя, та їх вислід у економічній і духовій засібности.

Воля власна з поневоленням інших це самоволя — це початок смерти слабих, поневолених — для воскресення у чині самооборони, але це й початок смерти насильників у найглибшому коріневи, смерти вічної.

Самосвідомість із знанням своїх прав і обовязків, отже знання і чужих прав у повному їх обємі і своїх супроти них дійсних обовязків, це

найвища самопошана, що тісно злучена з пошаною кожного не-я, кожного ти, ви, вони, ие-ми.

Знання життя, це любов до усього єства, це тим сильніша самопевність і тим повніша життєздатність, чим глибше входимо в тайники власного і чужого почуття. Закони життя для усіх одні: сила родить силу; любов тільки піддержує цю силу в підметі й предметі, а розсудок не допускає до нерівномірного відношення злучених з любовю прав і обовязків, та вирівнує скрізь подачу і попит, матеріяльне і духове. В життї дійсно **все** стремить до гармонії, до повної рівноваги сил, до самозбереження, отже до співжиття.

Національне питання в трьох Інтернаціоналах.

Усю глибину сучасного складного життя схопили ще найкраще світогляди, засновані на матеріялістичному розумінні космічних явищ. А це тому, що вони, спираючись на точних науках, стараються збагнути усі явища в їх суті. Звідси то пішло, що економісти, соціологи і політики за прикладом точних наук стали виражати всі явища життя ясними короткими формулами функційної залежности. А раз прояви життя поодиноких частин суспільности є джерелом, основою іпредметом суспільних наук, то очевидно, що збірна одиниця — нація мусить бути предметом ще більшої уваги з боку громадян, соціологів і соціялістів.

Соціялізм двох перших інтернаціоналів був в дійсности дуже нещирим з т.з. недержавними націями. Признаючи рівність усіх у спільному змаганню до волі, соціял-демократи видвигали кожний раз принціп інтернаціоналізму тоді, коли мова йшла про підчинення слабшої групи сильнішій. Томуто на території Росії всі соціялісти мали бути за одність-тотожність українців і білорусів з великорусами і в цему сходилися соціялісти з обрусителями; на території Галичини українці і жиди мали підчинитися полякам,

як представникам державницьких ідей історичної Польщі, в чому польські соціялісти зіткнулися з ендеками; на території Чехословаччини словаки, руснаки і чехи становили одну чеську ґрупу, в якій стиралися течії національно свідомих словаків з чеською, а на всіх них натискали німецькі соціялісти Австрії в обороні німецького стану посідання. Каринтія і Стирія були тереном постійної ворожнечі між словенською і німецькою соціялістичними ґрупами ,а Ґоріца, Ґрадіска, Трієст, Поля, Фюме між соціялістами італійцями, словенцями і німцями. Навіть велика світова війна не примирила ворогуючих ґруп внутрі II-го Інтернаціоналу. Про це найкраще розкаже колись історія т. зв. соціял-патріотизму 1914—1928+ Х. рр.

На основі усіх сумних подій унутрі інтернаціоналу ми можемо тільки ствердити, що прихильники I і II інтернаціоналу розуміли принцип боротьби за істнування дослівно: „сильнійший може слабшого проковтнути, коли це йому вдасться“. Соціялдемократія боронила слабших перед сильнійшими тільки тоді, коли цей сильнійший був її національним противником. Але гніт з боку свого національного уряду для інших націй находив і находить у соціялпатріотів все якісь причини для виправдання і оборони цего уряду. Нехай тільки вкажемо на ролю П. П. С. супроти українців за уряду Морачевського, а там Вітоса і Ґрабського, та в дану хвилину.

Тому згідно з принціпами соціялдемократичних ґруп 2-го інтернаціоналу — російської і польської — білорусини мали розтанути в десятикратно численнішому великоруському морі, куди головно перли їх російські соціялістичні гурти, або здатися на ласку в двоє численіших поляків. І так, культурно-національне життя Білоруси, що виявляло свою творчу силу стільки віків, мало завмерти по теорії обєднаних в II-ому Інтернаціоналі російських і польських соціялдемократів.

А що в революції проти централістичних, обрусительних і економічних змагань царату, Білорусь брала участь більше 250 літ, то тим самим завдяки цій участи Білоруси у визвольних змаганнях усіх поневолених царатом народів, польський нарід міг остаточно воскреснути до свого незалежного державного життя. Мало того: навіть у січневому повстанні 1863 р. білоруський народ приніс свою жертву за свободу Польщі молодечим життям Кастуся Каліноуского. — Але все це не мало ніякого значіння в очах польської соціялдемократії ІІ-го Інтернаціоналу.

Подібно, російські соціялдемократи і соціялреволюціонери говорили тільки про „націоналістичний шовінізм“ і „сліпий фанатизм“ жмінки білоруських діячів, що добивалися всього-на-всього тільки повних прав для культурно-національного життя Білоруси. Правда, те саме було і з Великою Україною. Тому очевидно, коли жовтнева революція остаточно дала напрямок усьому революційному рухови і згодом закріпила соціяльно-економічні здобутки великої російської революції, її провідники мусіли приступити і до практичного вирішення національного питання.

Отже виходячи з ідеології і потреб всесвітної революції, творець III. Інтернаціоналу — Ленін підійшов теоретично до націй, як до комірок цієї майбутньої революції. Він зрозумів, що творчий комунізм мусить бути джерелом відродження, розвитку і розцвіту нації, щоби через повноту національного життя створити сприятливу основу для активної політики комунізму.

А для національного життя було це найбільше бажаним здійсненням прадавніх мрій. Для вчених і письменників було це джерелом праці і заробітку, а для широких кол молоді найвищим щаблем їх освіти, розвитку і підготовки до праці життя. Коли, даючи щось справді — Комінтерн думав собі одно, то життя брало

собі з даного і творило по своїм потребам, по свойому розумінні.

Ось спомин в пятиліття білоруського університету бувшого міністра освіти Ігнатоуского і першого ректора білоруського державного університету Пічети: „Завтра має бути акт отворення, а тут немає ще обстанови в актовій салі. Стягають її без поспіху і невпопад. Вранці перед актом доставляється найважніше — стільці і столи. А тут немає з ким поносити і розставити їх. Ми оба з ректором принялись жваво за роботу, і до хвилі акту все було на місці...“ Студентство в лаптях і свитках рівнож потрудилося для свого університету, бож будова власного дому одушевляла всіх майбутніх мешканців його...

Сьогодні, скоро вже в 10-ліття білоруського університету, попробуйте сказати білорусинам, що їх мова непригідна для наукового життя, як це думає проф. А. **Meillet** що з приводу Бузука: „Спроба гісторыі дагістарычнай эпохі славянскай фонетыкі“ заложив у „**Revuedes études slaves**" 1927 р. кн. 3—4 ст. 27 свій протест проти безпотрібного множення наукових мов. Вольному воля. Хоч як іменитий професор Мейе серед мовознавців, то всеж таки народ білоруський, український і всякий, навіть найменший, буде по свойому жити проти дорад навіть усіх всесвітних поваг... як вони й зажили своїм життям при комуністах. І природно, бож комуністи складають всього 1 проц. усього величезного населення СССР, тож не вони творять життя, лише маси, ~~є ділом нечистого, подарунком ворога~~ лише народи.

Є, що правда, і серед ближчих нам за далекий Париж кол учених і діячів погляд, що „все дане Комінтерном поодиноким націям тільки здається бути корисним для них, а в дійсности воно є ділом нечистого, подарунком ворога“.

Тут очевидно „тайна велія скрита єсть“ перед нашими грішними взорами, що велять нам сердечно бажати й собі такого „ворожого подарунку“.

Подумайте тільки, що в Вильні повстануть курси білорусознавства, а всі урядовці і торговці, хтоб вони не були — поляки, жиди, литовці, росіяни, стануть вчитися по білоруськи, а білоруси по литовськи, бож по польськи всі вміють. Університет, уряд, школа, косцьоли, церкви, громади — все скрізь по білоруськи! Чиж не варто би взяти такого іменинного подарунку?

Отже вертаємо до міркувань Леніна про національну справу, на основі книжки „Ленін про національну справу“, Харків 1925 р. Отож по думці Леніна — „самовизначення націй є визволення зпід чужевластя, це здійснення основного суспільного права свободи, це основа визволення селянина із-під залежности од великого землевласника-поміщика, а робітника зпід гніту експлуататора-капіталіста, бо тільки між вольними трудячими може бути справжня сильна орґанізація для осягнення спільної вищої мети“. „Ворожнечу національну підсичує здебільша буржуазно-бюрократичний уклад життя, її роздмухує горстка тих, що стоїть на верхах насилля і визиску тонкою плінкою галапасів широких народніх мас“... Отже політичний націоналізм, що прямує до визволення від визиску чужоїдів, що ослаблює міжнародню відсталість і стародумність дрібноміщанських і панських кол, що є етапом до братнього співжиття усіх, до створення однієї загальнолюдської сімї трудового люду, найшов собі речника в особі Леніна та у всіх послідовників III. Інтернаціоналу.

„Менск“ — „Вільня“ — „Львів“.

Що так воно є досить порівняти Вильно з Мінськом. І так у столиці „Беларускае Соціалістычнае Савецкае Рэспублікі“, а колись у майбутности дуже гарному і великому місті Менску, білоруське життя бє повним ключом. Університет з трьома факультетами, державна бібліотека, білоруський музей, державний театр, Інститут білоруської культури (Інбелкульт) як засновок

білоруської академії наук, державне видавництво книжок, гурток наростаючих письменників „Маладняк“, гуртки вивчення краю, безліч білоруських шкіл, білоруські уряди — все це надає Мінськові виразно білоруського характеру. І хоча дрібномістечкова жидівська плютократія, що з Борисова, Могильова, Копиля, Слуцька нахлинула в Мінськ на місце багатіїв польського і жидівського панства, які вибралися за границю у Варшаву, Одессу або Москву, ніби надає середмістю російського характеру, давніше переважала тут польщина, то все таки Мінськ є дійсною столицею білоруської республики. У цій республиці національні стремління жидів і поляків є у повному законному пошанівку. В університеті є **окремі жидівські катедри, що весь обєм науки проходять по жидівськи,** щоби виробилися свої власні жидівські специялісти і добрі педагоги. Проти цего та проти напливу жидівської молоді в університет не протестує ніхто ніколи, так само не посміхаються над невиробленням простої мови жидівських крамарів і темного ґетто, ніхто не осмілиться ляпнути образливої терпкої уваги по адресі невченої маси, бо жиди є такоюж нацією Союзу як і усі інші.

Є свої школи і катедри у поляків. І ніхто з білорусів ніколи не подумає за те, що на жидівських курсах в університеті може запанувати протидержавна — протибілоруська крамола, та що польська література й історія учить ненависти і призирства до всього білоруського мужичого, та ще до того піддержує „буржуйські інстинкти“.

А погляньте тепер у Вильну, отсе саме Вильно, яке всі патріоти поляки вважають за дорогоцінну перлу корони польської, та яку вони обіцювали і литовцям і білорусам берегти як зіниці ока. І ось у білоруської ґімназії, білоруського музею і білоруського наукового товариства — немає ніяких прав, немає приміщення, немає ніяких середників. Говорити у Вильні прилюдну проповідь перед іконою „королеви польської“ по білоруськи або по литовськи, це в очах і для

слухів „правовірних“ поляків є обидою „маєстату“ держави і її „патронки небесної“.

Право національного самоозначення виявлено на цілому просторі від Вильна до Стиру і Бугу-Сяну, але польськими школами, польськими вчителями, що деколи навіть 2-х фраз по білоруськи або по українськи не вміють без ошибки сказати. Священиків, свідомих білорусів, виленський арцибіскуп на основі польського конкордату всякими засобами віддаляє з білоруських парафій. Про університет і не згадувати, бо в ньому все є, тільки немає ні слова про культуру, літературу, мову і мистецтво білоруського народу. Давно вже застарілі погляди польської шляхетської ідеології 18 віку про великі віко-давні благодати для усієї Білоруси і всіх неполяків від культури, літератури, мови і мистецтва польського, не перестають бути кормом духовим і сьогодні...

Отже непризнавання прав т. зв. національним меншостям, що на своїй споконвічно національній території творять абсолютну більшість, якої ніколи не залле чужий напливовий первісток, є скрізь основою чужинецького панування... Ось нпр. польська професура львівського університету в часі воєнних подій заборонила в листопаді 1918 р. українську мову як викладову, а паралельні українські катедри „раз на все“ усунула з „польського університету“. Сьогодні катедру української мови веде поляк по польски для яких 900 слухачів-українців. На семинаріях учні-українці про Шевченка, Франка, Котляревського і Лесю Українку по польськи реферати читають... Це наруга, за якої більшу годі придумати для мови народу, що має більше двацятипяти університетських катедр власної літератури в УССР. Але цеї наруги ніхто й не думає усунути: ні одна польська партія від права до ліва не піде проти думки польських шовіністичних кол, що в кожній партії мають свою силу в лихо зрозумілому поняттю величи, цілости і користи польської держави.

Справа з україністикою і білорусознавством у столичному університеті в Варшаві є ще прикріша. Львів має бодай справжнього поляка, що знає викладову мову. А в столиці викладають неполяки неполякам — про церковно-славянську мову, українську граматику, церковне мистецтво, богословія для слухачів українців (50 проц.), білорусів (40 проц.) і великорусів з Білоруси або Волині (10 проц.) такою горе-польщиною, що в дійсности не знаєш кого жаліти — слухачів, чи мовні мязи лекторів, як це вони самі певно відчувають...

Про систематичні виклади національним групам студентства національними мовами ніхто й не подумав.

А тимчасом грізний осередок III. Інтернаціоналу червона Москва обсаджує свій перший державний університет найкращими знавцями словянознавства, щоби в найближчому будучому стати живим осередком словянознавства у всій ріжноманітній повноті його. В столиці України — Харкові росте майбутня Академія матеріяльної культури, а в Київі стоять перед завданням створити Академію мистецтвознавства. На найближчому Сході росте життя все ширше, все буйніше, все глибше... тут воно чахне, бо духа вбивають, бо язик калічать, бо життя бояться...

Нерішучість і вагання в праві самоозначення.

Очевидно, що внутрі самого московського Комінтерну перехід від загальнопринятого погляду на руську одність білорусів-українців-великорусів до признання кожного народу за вповні самостійний, та навіть з правом до політичної незалежности „вплоть до отделения“, був не легкий. Свідчать про те статті Леніна про національне питання, якому він присвятив чимало уваги починаючи від 1907 р. Ленін ставав у цій справі все на чисто розумовому і практичному становищі. Обєдинителі йшли за почуванням — „як це може бути? хібаж це потрібне? таж це

роздроблення!“ Розум і розсудок підсказував, що органічні потреби життя мусять бути заспокоєні. За цим пішов Ленін як політик, що сентиментом не руководиться, тільки життєвим рахунком, по якому можна осягнути намічену мету: „Всесвітня революція!“

Отже — революція у поглядах на життя, на взаємини між народами і внутрі людства, у взаїмному підчиненню одиниці — збірноті, а збірноти — одиниці. Чи не варто для такої революції поширити рами чужого життя, та забезпечити ними й власне!? Бож життя має у собі і всякі програми, воно само їх творить і здійснює, та все бере із себе самого собі потрібне, щоби не згинути. Життя — це найсильніша міць і твердиня самозбереження і самоозначення. Програми в ньому є для реальних досягнень, але самі собою вони не є цінні; бо без живої потреби здійснити їх — вони не істнують.

І під напором цего розумовання уступають всі міркування, засновані на почуваннях, поривах, примхах, бажаннях... А що в інших партіях, протикомуністичних — отже т. зв. „буржуйських“, звичайно сентимент грає велику ролю як джерело і основа світогляду і програми, то в них немає ясного погляду на справу вирішення національного питання. Внаслідок цього у спробах вирішення національного питання на заході грає велику ролю історична традиція часів Наполеона, по якій „усі, як діти, підчиняються одному ніби батькові“, та біблійно-філологічна про походження з одної прародительської пари...

Антикомуністи стоять на становищі абсолютної сімейної збірноти, а комуністи на становищі безумовної індивідуалізації походження. Звідси-то у західно-европейських партіях є чимало шовінізму і фанатизму.

Типи життя в письменстві.

Отсе національне питання розглядає і нова білоруська література від найстарших її пред-

ставників до наймолодших. І кожний раз виводить вона перед очі читача інший тип, що з іншого боку показує нестійність саме такого, а не іншого становища до національного життя.

В історії російської літератури вже давно говориться про передчасну смерть творчого духа Гоголя — якраз завдяки його національній роздвоєности. Він з роду українець, що свою Україну гарячо любив, відчахнувся від неї для широкого поля руської літератури, відбився від роду і простих земляків для шумного і вибагливого панства столиць, що висисали з нього мозок, що вчасно забрали в нього радість життя — силу і волю творчу. Хоч причина такого вчасного завмирання, а навіть взагалі якогось укладу життя є в самому орґанізмові людини, то всеж таки дуже цікаво пізнати навіть по літературним творам звязок між національною роздвоєністю людини та її рівнодушністю до життя.

Ось взяти хочби оповідання Хурсіка „Адам Залес". Селянський син виховався у дядька офіцира в столиці; з природи талановитий, але без ясної мети в житті, без віри в успіх праці одиниці для збірноти, без іскри любови, дужа фізична сила — тиняється без праці непотрібною тінню між живими людьми...

„Непатрэбны чалавек", оповідання Міхася Чарота — передає історію людини, що пішла за голим інстинктом наруги над людьми, за прадідівською звичкою вважати людей маловартною худобиною... замісць злитися своїми могучими силами із загальним рухом відродження народу.

Зарецкі вивів у повісті „Дзьве душы" молодого білоруса студента-прапорщика Абдзіраловіча, що в часі революції довго самоозначується і зпровола підходить до одиноко можливої розвязки національного питання — рішенням соціяльно-економічного укладу життя селянства.

Але найяркішу картину національного шкідника, що на все поглядає звисока, з кпинами, розїдаючим критиканством погірдливої насмішки, що в самолюбованні своїм „панством"

писарини чи пак вчителя не може знизитися до народньої гуцці. Це герой в оповіданні Цішки Гартного „Трэскі на хвалях“ — Сідор Браварка...

Так, ті білоруси, що не знали в чому їх життєве завдання, що не вміли трапити на шлях, по якому йдуть маси, всі вони опинилися ворогами народу, його справжніми шкідниками, хоч і служили йому. Типом такого шкідника можна вважати Яроцкого — героя повісти Міхася Зарэцкого „Голы зьвер“. Їх більше виведено у пореволюційній літературі, але цей може бути зразковим типом, що дійсно ніколи нічим не наситить своі похітливости. Вони скрізь довкруги нищать усе, для них немає нічого святого, непорочного, ненарушного. Вони нічим не вяжуться у заспокоєнні своїх забаганок і дійсно скрізь убивають всяке життя, виволікаючи на світ денний усю його погань, усю пяну сороміччину пробудженої пожадливости, що вела і вестиме безмежні ряди молодого жагучого тіла у гнійні безодні розпусти, а слабовільних у ряди обманців і злочинців.

Рідним братом його є Сьцяпан, герой оповідання Міхася Чарота „Саматканая сьвітка“, що — стидаючися свого селянського походження, зле розуміє ролю відповідального робітника, надуживаючи її тільки для себе, та доходячи до розтрати публичного гроша.

Космічні проблєми в літературі.

Все це давним давно відомо, але ніколи не було воно так живо розібране в звязку з відродженням нації, як у білоруському письменстві десятиліття великої революції. І справді, коли добре вдуматися в суть відношення одиниці до збірноти, то ми легко зрозуміємо закон залежности одиниці в дану хвилину від життя збірноти взагалі і майбутнього життя збірноти від цієї одиниці. Одиниці без збірноти і збірноти без одиниці нема. Тимто за всяку одиницю відповідає збірнота, та несе за неї на своїх головах

благодати благословення та нещастя прокльону; але й за всі учинки свої відповідає одиниця перед збірнотою — життям своїм і суворим судом будуччини. Правда, тут виходить на яву вся умовність людських взаємин і людського суду. Що добре, а що зле? В чому правда, а в чому брехня? Як належить жити?

Для приклонників старого безумовно лихим і страшним є різке поступовання революції з ними усіми. Різати, вбивати, нищити — дійсно зле. Але давніше за царів і в імя їх справедливости різали, вбивали і нищили неменше. Коли-ж хто зможе заперестати різати? Тоді і той, що зрозуміє безцільність вирізувати широкий осередок смертельного рака, без змоги усунути на все з орґанізму його корінь. Тому добре для одиниці може бути тільки те, що є безумовно добре для збірноти — хочби вона цього й не відчувала, що воно буде добрим все. А це є воля життя, воля всебічна і повна, якої ніхто ніколи не лякавсяб, якої однаково всі прагнуть, яку належить навіть ціною власного життя здобувати. Це є творче життя, що може бути тільки в збірноті і для збірноти, яке кожний справжній творець без жалю віддає за прекрасне майбутнє усього людства.

Це, сказатиб — космічні проблеми, метафізика сірої буденщини одиноких душ („Порфір Кіяцкі" Кузьми Чорного), це траґедія і невгомонної розмашистої праці щирих і гарячих працівників суспільних, виведених Зарецким в збірнику „Пад сонцам". Перший суспільник-громадянин, яким є все добрий поет, визначний творчий ум і мусить заняти дуже ясне становище до цих проблем взаїмовідношення одиниці і збірноти. У цьому і виявляється суспільна вага літературного твору. „Що" і „як" написане — це дуже цікаве кожному, але „ким" воно написане — це ще цікавіше, бо тут ми довідуємося здебільша „чому" та „для кого" воно написане. Так, письменники-поети це здебільша найбільше живі, найбільше вражливі члени своєї суспільної громади, доби,

нації. І чим більше в письменникові до цего ще знання людей, тим більше наближується він до провидства, тим певніше стає він речником мас, стає пророком.

Представники і творці білоруської літератури доби розквіту національного життя переходять у своїх творах цілу низку питань сучасного громадського життя і безперечно причиняються цим до належного висвітлення та розвязки їх. І хоч годі вважати громадянську працю теми й фабули за виключне завдання літератури, то мусимо ствердити, що теми придумані, нереальні, органічно не звязані з життям сучасности, однобоко підігнані до якоїсь ідеї — рідко коли вдаються навіть великим письменникам. Взятиб тільки „Месіяду“ Кльопштока, „Генріяду“ — Вольтера і другу частину „Фавста“ Ґете. А на Білоруси поки-що менший локоть для мірення навіть найбільших національних письменників.

Питання ці дійсно хапають кожний раз за живе навіть чужого читача, а щож говорити про білорусів-радянців, з живого тіла яких вирвані вони, а глибокі рани яких ще й сьогодні ятряться. Що краще: новий — чи старий лад? Іти з білими і поляками — чи з Леніном і совітами? Шанувати заповіти батьків і предків — чи творити свій новий вільний від усяких пересудів світогляд? Очікувати чогось кращого від якогось невідомого спасительного завтра — чи самим сьогодні взятися за працю для цього кращого завтра і взагалі для кращого життя? Хто кому ворог — село місту, чи місто селу? Хто дужчий — опір широких мас, чи творча воля одиниці? В чому воля життя — в гульні, у задоволенні похітливости, чи в братерстві і взаїмодопомозі для осягнення вищих цілей?

А з рішенням отсих дійсно преважних питань життя на сторінках білоруської літератури звенить велика радість, бє сильний живчик нового життя, та стелиться досвітною мрякою велика туга і скимить жаль безмірний...

Віщунки нового життя.

Нове життя родиться як завсіди у муках і болю, щоби одною хвилиною пізніше дати тим більше радости, тим сильнішої волі життя, тим глибшого почування творчої роскоші. Ця свідомість, що надходить нове сильне життя, породила серед усіх білорусів особливий порив до чину, до волі, про що так сердечно співав у 1907 році Янка Купала у стиху „Там“:

„Зганице сон, аслепны сон — збудзице дух прыбиты свой,
и ударце у згоды божы звон — и сабярыцесь грамадай!
И йдзице, йдзице туды вы — дзе ужо дауно кроу льюць за вас,
нясице ограм слйоз, бяды — нясице крыуды на паказ.
Нехай пальецца дзень други — кроу уражным трупам на падсцил,
нехай няволи ланцуги — спадуць зт грому вашых сил“.

Цей кінцевий акорд передреволюційної літератури стає мотивом визвольної борні, що бренить то голосніше, то тихше у творах усіх білоруських письменників протягом усього довгого часу від 1908 р. і по сьогодні.

Констанція Буйло у збірці „Курганная кветка“ (Вільна 1914) закликала:

„да працы час браты! мы туманы развеем:
бо, як у пяленках, у іх наш сумны край ляжиць;
Каханьнем маладым мы дух яго сагрэем,
нізіны кіне ен і выжей узляціць“.
Да працы, гей браты! Мы з верай маладою,
с сэрцамі поунымі мар сьветлых і агню
мы сьвята выпаунім жаданьне усесьвятое
аж злосьць одвечная пакіне нас, зямлю.

Ця ніжна білоруська Леся Українка, що так ніжно і тужно співає про кохання („Я шукала...“, „У краіне мар“, „Помніш вечар?...“) в драматичному образові „Сягоняшніе і даунейшые“ говорить про „голад дваякі“:

адзін — яго знае усякі, хто хлеба у хаце не мае,
другі — яго той толькі знае, хто духом з зямлі одарвауся:

да небэж высот не дастауся. Ды знай, хто раз неба убачыу —
к зямлі не пазярне іначей, як з голадам страшным у душы
што мозг, душу, сэрцэ усе ссушэ...

Цих почувань немає хіба в трупів.

„...ня с тых, што у маці-зямельцы лежаць,
а іншы із трупау живых — ня рэдка іх можна спаткаць.
Яны не у магілах гніюць, а носюць магілы у сабе
схаваны у грудзей уласных глуб...“

„Ці помніш, ты?...“ сумну країну рідну, хату батьківську, тужну пісню, вбогії села з темним людом — так миле, так близьке, так дороге нам обом...

Ця поетка не є одинокою представницею ніжної білоруської лірики, в якій скриваються глибина суспільного почування, зойк протесту і кров борні. Її молодша посестра з „Маладняка“ 1926 р. Іда Чырвань, що пяніє у „Жытневому пра-сторі“, слухаючи казку

„шапацяць што у сінь каласы“... „Закахалася бурай, грымотай, што бліскоча і бє пяруном. Закахалася сонцам, асокай. працай вольнай, яе песняром. Закахалася вескі саломай, каласамі ячменю, ауса. Прывітаньне ім шлю я з паклонам: у шапаценьні я іхнім расла. Закахалася гораду шумам, яго хваляй жицця таухатней. Захапляе мяне геты гоман, акунуся у яго з галавой. Закахалася сьветам ад сонца, зіхаценьнем праменьняу ад зор. Сэрца поуне каханьнем бясконцым — і складаюцца пэсьні у узор.

І так само ніжно відчувають усю красу сучасної буденної праці біля творення нового життя — Бандарына. Вішневская і Пфляумбавм, яким присвячена „Маладняком“ невеличка книжка „Вершы“. Верші ці — це спів землі, це гомін життя.

„Шептам дзіуным прасторы спавіты — Завілося калосьсе у вянок...
Хоць і цяжка бываэ часінай — Я люблю і прастор і палі.
Змрок кудлаты у амшарах загінуу — плыве шум каласістых далін.
Люба подых агністага лета — ды з сярпом на плячы спатыкаць.
І на постаці спелага жыта — ад расы да расы працаваць“.

*

Людина вся поринає у працю і зливається із масою, із світом. Це космічно-вселюдське переживання передає та сама Бандарына ось як:

„Слауны дзянек.... Мільенам праменьняу, чырваньню сонца гуляэ у гадох. Глянула, успомніла — моцнымі зьвеньнямі, моцная сіла у нашых радох“.

„Раньня марознаго енкі чутны... Чую дасюль яшчэ стогн над навалаю пакскай збуцьвелай рукі. Доуга, ці доуга чакаць нам чаканаго? — Молатам моцным... б'юць кайданы.

І усьміхнулася сонца жаданае. Глянула — Воля ідзе паплавом. Воля магутная, Воля чаканая, моцнаю плыньню імкне к братом... Воля магутная, шчасьце вялікае чырваньню плыньню льецца к братом“.

Зовсім природно, що людина може сказати про себе, коли

„Завіхурыла сьпевам машына — Расквітае зарою усход... Прамень сонца спавіты ласкою яе з новым днем прывітау. А у душы дух юнацкі — бунтарскі, дух паустаньня у душы расквітау“...

Білоруські поетки всі на стороні революції, поступу, нового життя. Вони відчувають, що не може бути повороту до тієї неволі, в якій жила Білорусь. Вишневская говорить об тім у стиху „Беларусь“:

„Помню буры агневым напевам. Над сялянскаю хатай віхрылі
Беларусь цемнавірым павевам, бы былінку да долу хілілі.
У туманамі спавітых абшарах крыві братняе рэчкі цяклі
і здавалась пад цяжкай няволей Беларусі ужо зьлічаны дні.
Але не, Беларусь непакорная! Хіба знойдзецца сіла такая,
каб навеяла сеньня дні чорныя, што учора над ей панавалі?
Ужо головау ня схіляць болей Беларусі магутнай сыны,
калі шчасьце пазналі праз волю. Калі зьзяюць ясные дні...

Оце особливше почування громадської спільноти і збірноти виливається у Пфляумбаум прекрасними стихами: „На сьпіцца уночы“ — і „Навальніца“.

„Навісьлі хмары брудным рызманом,
Пыл вочы сьцісну у востра, няпрыемна
Гульлівым лескатам зьвінелі воды Немну,
і бразнуу гром пякучы, патаемны...
А дрэвы гнуліся і енчылі, стагналі,
Са сьвістам стрэхі млелі саламяныя...
І здрыганулася жыцьцё кіпуча, вольна,
агністым вокам кінула пагляд.
Абліла полымем шляхі зямлі мазольнай...
Праменьня шчыльна отуліла грудзі,
песнулі вочы у радасным сьвятле,
Хай навальніца нашым сьцягам будзе...“

Оце злиття білоруської жінки з могутньою визвольною струєю є не тільки виявом її поетичного світогляду, але й вислідом її збірного життєвого розмаху.

Пригадати тут належить Цьотку (Пашкевич-Кейрісову), що прожила у нас у Львові декілька літ і постійно вносила у кружки, в яких являлася, особливий громадянський настрій і напрямок думки. А було це далеко перед війною, ще від 1908 р., коли то у нас ніби багато волі було, коли то перед нашими очима висіла університетська грушка на сухій галузці верби, що росте вже скоро 600 літ на межі польсько-української згоди в Галичині. І тоді то білоруська діячка, хоч справжня католичка, виступала скрізь як завзята революціонерка проти всякого гніту і всякої неправди, непотрібної канцелярщини, та нещирої ніби-прихильности. Сьогодні цего поступового жіноцтва певно дві третини усіх білорусок, а в школі певно всі.

Вертаємося до типів цего жіноцтва в письменстві. Якуб Колас виводить таку жінку в дуже гарних діях пари підростків, Аленкі і Сьцепкі, героїв невинного роману — „На прасторы жыцьця“. Розвиваються вони під непереможним впливом таємного заклику, що гомонить у душах сільських дітей, що є інстинктом їх розвитку: „Вы павінны прабіць сабе дарогу і выйсьці на шырокія прасторы!... у шырокіх размахах гра-

мадзкай работы“. Дітвора, вихована у такому дусі, виходить у життя справжніми працівниками дужої суспільної роботи й ідеольоґії, а там згодом згідно з найтайнішими почуваннями особливої прихильности і сердечної любови — спільного родинного життя.

Охота увійти тільки з милим у родинне життя може стати причиною ідеольоґічного обєднання і громадського напрямку діяльности людини. Ось як це вивів Зарэцкі в нарисі „Як Настулька комсамолкой зрабілася“. Цей образок є рівночасно прикладом самого простого розвязання іноді дуже складних суперечностей між світоглядом батьків і дітей. — Подібне діється і з Настею, дочкою Корчів, що хоче вийти замуж за Язепа Дрозда, що десь там в часі воєнної завірюхи остав без метрики, та став через те „Чэлавек, які не радзіуся“. І в цьому оповіданні Міхася Чарота виступає ясно протилежність світогляду батьків і дітей. Молодь інстинктом чує волю нового життя і стає її виразницею та природною речницею супроти батьків, що згодом не бачуть причини противитися цему.

В новому устроєві, особливо в справах громадських і родинних зайшли так основні зміни, що питання ці постійно виринають в письменстві. „Вирвалася“ — образок С. Хурсіка з родинного життя ходачкової шляхти, що ніяк не годиться допустити якунебудь зміну у патріярхальні сімейні відносини, що засновуються скрізь густим павутинням пересудів, забобонів, самоволі старших над молодшими, старечої заскорузлости і боязкости перед усякою новиною. — Подібне стрічаємо і в нарисі Барашки п. н. „Лайдачка“. Батько тяжко карає і виганяє з хати свою доньку Ґельку, бо вона проситься у комсомол.

А що у всіх досі наведених випадках — це значить ходити в місцеву читальню для спільної самоосвіти, то дійсно годі не згадати тих, ще так недавніх часів, про які писав Павлик тому 40 літ в історії читалень, та що вражало не одного з нас тому яких 30 літ. З „читальнею“ бореться сьо-

годні неодна ідеольоґічна ґрупа, та всі забувають на закон життя, яке нікому не піддається без боротьби..., та яке можна піддержати тільки дійсною допомогою, але не одними словами, „доброю волею“, або спротивом.

„Сельсаветчыца Параска“ — Барашкі і „Дэлегатка“ — Бядулі, це найкращий протест жінки проти кайданів жіночої неволі у співжитті з негідними мужами-пяницями, а „Распусьніца“ — Цішки Гартного, це зразок того тернистого шляху, на який штовхає нужда матір дітей, що за них батько не дбає.

І як ми не булиб далекими від думки про „служебну“ ролю красного письменства в суспільному житті, то про новітнє білоруське письменство можемо сказати, що воно є безперечною надбудовою громадського життя Білоруси, її ідеологічним розмахом і безумовним світочем у мряковині, що іноді застелює очі цілим шарам суспільности. Може воно молодій жінці-матері тяжче в житті у дійсности зректися усіх радостей щасливого родинного життя з любим другом і рідною дитиною, як воно зображене Міхасем Зарэцкім в оповіданні „Дзіуная“. Але людина, що для праці, для здійснення якоїсь вищої ідеї, живе як самітник-самітниця на безмежній пустині гомінкого життя, це безперечно найвищий ідеал суспільного діяча, творця культури, науки, мистецтва...

Тільки під умовою повного підпорядкування одиничного життя суспільному може статися найвища саможертва, хоч є вона виконанням звичайних громадських обовязків. „Больш за усіх“ Цішкі Гартного і „Марына“ Чарота, це типічні літературні твори, що мають виявити всю красу самовідречення в імя вищого, кращого. Платон Гічкау, молодий міщанин-член місцкому намовив старого батька кинути жниво і весь дорібок свій, жінку-маму і ґаздівство, та їхати у воєнному таборі червоної армії. Інші члени місцкому, користуючись своїм положенням, звільняли своїх батьків, родичів, свояків і знайомих

від виконання найосновнішого обовязку самооборони спільними силами усієї громади і заробили на цему цілість господарства. Платон стратив батька та справі сам особисто не поміг...

А повстанка „Марына“, що для кращої долі рідного краю, для його обєднання, для боротьби за кращу долю народу кинула власну хату та під грюкіт гармат матірю стала і дальше в рядах борців залишилася... Це безперечний зразок найвищої саможертви звичайної селянки, це символ і заповіт побіди поневолених над насильниками...

Суспільні питання в письменстві.

Ці героїні є скрізь у творах поодиноких письменників, вони мусіли бути і в дійсности, коли більшій частині Білоруси вдалося закріпити національну і політичну незалежність від сусідів та почати велику культурно-національну роботу, що в час, законним ходом подій добре означений, увінчається повною „Перемогаю“ робітничого люду над усіми життєвими невзгодами і хвилевими невдачами. І хоч як грізні сліди осталися від колишньої навали ворога і воєнної хуртовини — скрізь від Менска до границі, а всетаки немає у білорусів стільки ненависти до панів, скільки в панів є її для „зрадників“ і „бунтівників“, для мужика білоруського, що — бувши рабом —

„разьбіу кайданы, пусьціуся ен у сьвет да сонца
і да зор“.
Нясець ен волю усім пакрыуджаным народам
нявольнікам зямлі — нясець ен лепшы лес.
То працы вечнай сын, то сын жуды нядолі
паганаму жыцьцю пастaвіу рубяжы...
(Бядуля — Ясакар: Хто гэта ідзе? 1921.)

У тогож Бядулі є прекрасний вірш з 1914 року п. н. „Мяцежнік“:

...Пайду я! Жадаю хмялець! Загарэцца!
Усім сьветам магу кіраваць я здаецца!

Памчуся у гару! Над зямлей! — Мне полымя!
Крыльлі!

— — — — — — — — — —

Я — волат! паустанец! Я — вольны мяцежнік!
Я — славай кірую! Я — сонечны воін!
Я — гром зоратканец! Я — з цемрай ворожай ваюю!
Я — волю з жалезных клыкоу вырываю!
Я — гнеу гарапашных! Я — злосьць агнявая!
Я — помста за мора няшчасьця і слез!
Мне — шаг ад зямлі до нябес!...
Памчауся далека... прапау...
І ня вернецца сьмелы ніколі...
Яму шлях бунтарскі — зарніца у небе,
Ен — шчасьце, ен — мара одважних людзей,
ен песьня старых і дзяцей.

Коли порівняти цю ґаму ідейного захоплення з ненавистю насильників до „бунтівників", то нам ясним стає, що бій досі не втишиться на світі, поки

„Усьціхне бура боек, спрэчак
не будзе ані клясау, ні народау,
а будзе усюды вольны творчы чалавек".
(Бадуля: Чырвона-чорная жалоба — 1921.)

Але покищо згідно з провидством „На Гальгоце" (1921)

„Агні і пажары, і кров, і крыжы, і паходы
І зьдзекі, і гвалты, зьдзічаласці з родау ды у роды, —
Жывуць між сабою, як стады зьвяругау, народы.

Крыжы залачоны зьяюць на шоуку, ня у серцы,
Для славы Магутнага сеюцца гібелі, сьмерці.
Ахвярам на полмях кажуць: канайце і верце!"
Пра катау-зьвяроу яшчэ гымны складаюць і песьні
І вечна пяюць, нібы жауранкі у раннюю весну...

Не звертати уваги на всі отсі болючі питання народнього життя-буття, міг би тільки теоретик пустослов (фразер), що взагалі ніколи нічого і нікого не любив. Але свідки царских часів і великої світової війни бачили, як певний у свою силу насильник чи наїздник гордо хапав у свої руки

владу і бундючно творив усяке насилля над людом іменем ніби якоїсь вищої правди, ніби його майбутньої користи. За насильником ішов насильник, а кривда насилля заронювала в серця і душі слабих обиджених жадобу сили, щоби нею провести новий закон волі гнетених і обиджених. Право насилля з боку сильних над слабими породило закон помсти, що постійно жевріє в душах обиджених і кривджених. Ось і природний шлях до революції, до збірного пориву до волі, до крівавої борні за право повноти життя, за волю... Беззаконня насильників закликає насилуваних щоденно до саможертви відпору, до зриву, до мучеництва одиниць-громадян в імя кращої будуччини нарсду і людства.

Ці почування і чини передає Зьмітрок Бадуля (Ясакар) у збірках „Буралом“ 1924. „На зачарованых гонях“ 1923, особливо в образках: „На зачарованых гонях“, „Панскі дух“, „На балоце“, „Аднаго разу у нядзелю“, Дванаццацігоднікі, „Пад родным небам 1922 і „Абразкі“ (1913) Перед нами творче життя поета-громадянина на протязі яких 12 літ. Бадуля — співець бідноти і гнетеної країни. Він ясно бачив (1913), що для народу недержавного, підчиненого чужій волі і виставленого на визиск з боку пануючої нації — одиноким виходом є воля. Але в міру розвитку подій він бачить, що за добро збірноти нуждарів і бідняків, за добро гнетених і визискуваних може дбати тільки ця збірнота сама, чи пак він ідеологічно виводить і обосновує законність диктатури пролетаріяту. А що бідняків-незаможників є більше, то навіть на основі права „більшини“ вони мають становити про устрій держави.

Тут письменник підійшов до дуже дразливого питання, якого він щоправда ніде не вирішує, але яке в практичному житті щоденно вирішується. Отже коли тільки якась більшість може знати потреби держави-громади, то вона може перелити право і обовязок заспокоєння цих потреб на одного. Це буде диктатура оди-

ниці в імя права більшости, яка цю одиницю із себе видала і понад себе видвигнула. А що через се більшина підчиняє собі меншину, тому очевидно кожне найменше опущення в окресленні і виконанні прав та обовязків більшости і меншости родить насилля та відпір насиллю і кривді.

Найкраще виступило це в оповіданні Бядулі — „Бондар". — Працював майстер постійно, на всю округу своїми виробами славився, кожний цінив їх і радо набував. Аж тут „сама пані" з двора. сама поміщиця замовила в нього ріжного виробу чимало. Боднар весь загорівся. Досі працював він для темних людей, що на красі зовсім не визнаються, але ось тут належно оцінять його мистецтво! Пані, це не проста мужичка, ось йому суддя і похвала! І боднар із своєю боднарихою снують сон краси, пяніють мріями про славу за матеріял, форму, виконання. Ремісник стає дійсно мистцем. Це переображення людини у творчому захопленні не далось нікому так ярко зобразити, як це вийшло у Бядулі. Але й розчаруванню боднара не було краю, коли пані, не кинувши оком на виробу, веліла все передати на кухню... Боднар запив... Але другі боднарі будуть вже мудріші, та в громаді і для громади працюватимуть і від неї похвали ожидатимуть..., бо в дійсности, яке діло панам до світа мрій простого мужика, що він їх зачарував у якийсь простий виріб, що їх леліє на майбутнє свого життя, що мріє, одним словом, про далекі овиди, де небо з землею сходяться....

В оповіданнях про те, як „білі" контрреволюціонери, пани і їх оборонці хотіли завести давній лад і назад підчинити Білорусь своїм порядкам і законам, ніодин білоруський письменник, старший і молодший, не виходить поза рами зображення факту, особливо якогось моменту перемоги — здебільша моральної. Білоруси скуповаті на слова, вони не люблять шабльону, пустословної суєти, голосного думання (обовязково про природу і вагу хвилі), в них во-

но по добрій традиції звязків з великою світовою літературою виходить — ясне само собою, кількома штрихами, легким протиставленням.

Побіч Бядулі — видніє Цішка Гартны. Це перш усього публіцист революції, вістун нового життя, оборонець законности його появи. Його роман „Сокі цаліны" (Бацькова воля 1922, На перагібе 1926) — це велика епопея нового життя робітника і постепенного завмирання старого світогляду. Правда — чимало від цього є стараждання морального і фізичного людям, що живуть шабльоново, ось як для геройки роману — Зосі, що своєю пасивністю творить повну протилежність до діяльного Рыгора. Але це від того, що вона не рішається стати на шлях повної рівноправности, що вона в захопленні бере момент насолоди, щоби покутувати все життя; вона віддає усе, одержуючи тільки дрібку... Але можливо, і вона підніметься на велике діло. Про те скаже певно третя частина роману.

Як щирий працівник доби розквіту культурного і політичного життя своєї нації, Гартны дає прекрасні нариси повноти цього життя в збірці „Трэскі на хвалях" (1924). Часи голоду, борні, напору сусідів, звихненого ніби панством світогляду, постепенне насаджування самопошани через пошану других і розуміння їх потреб — ось зміст 16-ти оповідань та образків, в яких переходить перед нами широка ґама красок і тонів нового життя Білоруси. Життя це з вислідом і виявом постійно великої революції світоглядів і дійсности.

Першим ступнем цієї великої революції є поява простої сільської мови в школі, науці, політиці, державі. Це-ж на Білорусі одна з найбільших і найглибших революцій, за право на яку, за законність якої йде скрізь по всій Білоруси однакова боротьба. І боротьба отся стає одинокою метою життя. Не осягнути її — значить не жити, вмерти на все. Не за право влади — виходить — йде революція, а за світогляд,

за право на добрі наслідки здійснених ідей революції. Ось чому письменник, що боронить тези: „ухіл ад прыказау наркомасьветы — гэта контрреволюцыя... Памятайце... Гета наша перадапошня напамненьне тым, хто злосна стараецца йсьці насупроціу...“ (Трэскі на хвалях 161 ст.), що не боїться в літературі станути в обороні хочби навіть революційного уряду, остає все таки добрим і інтересним письменником... Казьонщини, безпідставної самопохвальби і пустого славословія революції і новому устроєві немає ніде в творах білоруських письменників, навіть у справжніх партійців, що через „Маладняк“ хотіли би насадити комунізм на всьому світові.

Немає в білорусів і непримиримого підходу до своїх противників білоґвардейців, панів і сусідів. Ні. Білоруські письменники глядять на них як на людей, що мають свої переживання і почування, що як раз ними можуть бути для нас дуже інтересними. Найкращим доказом того є оповідання про білоґвардейців і контрреволюціонерів: Зарэцкого — Адна партыя у шашкі; Чарота — На пасеках, Апошняя ноч; Кузьмы Чорного — Забойства, Цішкі Гартного — На руінах, Помста, Чырвонаармеец Панкел Ліпа, Тараса Гущі — На рубяжы.

Білоруські письменники навіть не думають піддавати якогось особлившого сосу патріотизму, націоналізму, а навпаки скрізь вистерігаються його, щоби не давати однобокого освітлення зображеним подіям. Страхіття подій виходить само собою з одного речення, або положення. І хоча логика подій веде до певної загибелі т. зв. контрреволюціонера, яким людина може й не бути, то автор не скриває свого загальнолюдського почування кожному, що дістається в якусь безвихідну матню, що йде в обійми смерти. Життя є дещо дорожче за найкращі ідеї, коли його ми самі з власної охоти не віддаємо за них.

Може найкраще виходить це на сцені. Є у репертуарі білоруського театру песа „Перамога“,

в якій зображена відбудова фабрики і залізниці мимо хвилевої зневіри і певних невдач серед робітників та спротиву з боку збаламученого нібивищими ідеями дрібного шляхетства-міщанства. У пєсі виступають представники білої армії і взагалі противники радянського устрою. Але вони є без усякого порівнання більше симпатично представлені, як напр. німці й українці часу війни за національну незалежність у шкільних підручниках їх переможців.

Всякого роду пани, буржуї й націоналісти живуть у радянському устроєві та бувають по радянських театрах і читають нове радянське письменство без прикрого посмаку від очевидної й умисної наруги над переконаннями і почуваннями людини-ворога. Справжній письменник-поет і мистець не може вразити наших почувань немистецьким підходом до теми, мотиву, образку. Він уміє висказати саму гірку правду без усякої обиди тому, проти кого вона звернена. У правді мистця немає злоби і ненависти, є лише свідомість, що тут вона якраз підходить. І хоч як несимпатичним є Сідор Браварка — герой оповідання Ц. Гартного — „Трэскі на хвалях“, то нам все жаль, чому на світі є стільки так нерозумних людей, як ось він і чимало йому подібних, що не розуміють, коли вони мають проявити максімум діяльности, а коли мінімум критицизму.

І яким дивним не здавалосьби нам глядачам іноді життя на Радянщині, особливо родинне, а всеж таки ми любимо його дієві особи. Ось візьміть сповідь Гарнової — чекістки, як вона видала свого рідного брата на певну смерть, відчуйте всю глибінь її любови для Булановіча, та тугу за тихою радісною любовою батька, що її за страту сина прокляв. Вона поміщиця-революціонерка і прямолінійна суспільна діячка не знає компромісу, хоча можливість утечі брата певно не зменшила би ні в чому навіть найдрібнішого успіху революції... Але тоді, де є границя між

належним і неналежним у суспільному житті? (Міхася Зарэцкого — Кветка пажоуклая).

Або Шумова, героїня оповідання цегож автора „Дзіуная“. Вся вона жінка й мати, вся вона вогонь сімї, джерело радости й життя, всю її тягне до нього, але для вищої цили суспільної праці вона віддає своє немовля у притулок, вона просить любимого батька своєї дитини не роздувати в ній ніби-пригаслого вогню любови, щоби, ставши з жінки людиною, маревом тіла виконувати щоденну громадську працю.

А чи легко представити собі „Радасьць“ на пожарищі і кладовищі всього власного життя, всіх наших найближчих, та в момент повного розбиття душевного всеж таки обєднатися з усіми і найти замирення з життям... забути за наругу, кривду й смерть від ворогів, та святкувати із усіма свято визволення од них?...

Досягнення завершеної революції.

Революція стає оформлюванням нашого життя, вона дає нам інші закони, яким ми самохіть підчиняємося, щоби створити основи нового кращого життя... Коли воно остаточно настане, цего не знаємо, та взагалі чи й треба нам це знати? Але досить того, що вона здійснила те, про що давно говорили, але в що ніколи не вірили. Російське словянофільство першої доби твердило про віче і думу, про народ — як джерело власти самодержця. Народники поширили це на поняття народовластя, на служебну ролю і підчинення панства і державної влади — народові. Революція жовтня осягнула побіду ідеї диктатури робітництва. Словянофіли і народники ширили пошану для народньої мови, а жовтнева революція узаконила її появу у всему житті національних територій. А законність появи простої селянської свитки і робітничої блюзи на кріслах і престолах найвищих достойників — вповні оправдує законність появи їх простої, невченої мови на всіх ділянках творчої думки людини.

І чого ніяк не допускали самі щирі народолюбці і словянофіли, народники-демократи, всяких напрямків поступовці і соціялісти, це ввела як природне революція...

Поява народньої білоруської мови в школі, політиці і адміністрації краю, в житті і науці — це найвище досягнення Білоруси в революції. І хоча немає „білорусизації“ у тих формах, у яких є „українізація“, то всеж таки на Білорусі твориться те саме, що й на Україні. Найширші верстви робітничого люду переймаються самосвідомістю і звязаною з нею самопошаною. Згірдне відношення до свитки і лаптя щезло, коли довелося їх розуму послухати. Практичний розум, отже холодний розсудок політичний підсказав небілорусам-жидам, полякам і великорусам скинути з серця пиху і признатися до того, що їм — по довгому житті серед білорусів — білоруська мова зовсім не така чужа, як колись вони привикли думати. А що з нею і хліб певніший, то чомуж її не вживати? Мало того, через постійне вживання цеї мови на ріжних ділянках життя виявилось її природне багатство, що дозволяє нею висказувати всякі тонкі і ніжні відтінки думки. І загомоніли усі ступні школи на Білорусі — від найнижчої до найвищої білоруською мовою; запрацювали технікуми, господарські і всякі ремісничі школи над двигненням культури Білорусі; пішла глибока праця Інбелкульту (Інститут білоруської культури), де досліджується культура білоруського народу і звідкі пливе широким руслом білоруська наука. Інститут білоруської культури — це зародок справжньої академії наук білоруського народу.

Право білоруської мови — родить білоруську науку, а рівноправність білоруського народу з народом українським і великоруським, та рівноправність інших народів у білоруській республиці — тільки скріплює вагу його в міжнародньому політичному житті. Одним словом, завершення політичної й ідеольоґічної революції дало так великий розмах Білорусі, що вона певно

буде гарячо і завзято обороняти і зберігати правні основи своїх досягнень як благословенних наслідків великого всеросійського перевороту, як законних досягнень збірноти — нації. Глибина і сила революції заснована була на зростові самосвідомости і самопошани — особової та збірної; спільні інтереси учасників і творців революції і пореволюційного стану поглибили взаїмне розуміння і поважання серед націй, зблизили і тісно звязали навіть колишніх противників. Ось у чому сила пореволюційного устрою поодиноких національних республик у СССР.

Два сонця білоруського письменства.

Янка Купала і Якуб Колас, ось ті, що вже повних 20 літ служать білоруському народові, осяюючи його життя-буття животворними лучами своєї поетичної творчости. Оба — селяни з походження, з Мінщини, оба однолітки (ур. 1882 р.), оба приблизно одної освіти: Колас — народний учитель, Купала горальняний зарібник колись. Сьогодня вони дійсні верхи білоруського письменства.

Ось назви збірок творів Якуба Коласа — стихи, або Тараса Гущі проза, по родовому назвиську Кастуся Міцкевича — педагогія: „Песьні жальбы“ (Вільня 1910), „Апаведаньня“ (В. 1912), „Родные зьявы (В. 1914), „Казкі жыцьця“ (Менск 1921), „У палескай глушы“ (В. 1923), „Новая Зямля“ (поема М. 1923), „Першыя крокі“ (М. 1925), „У ціхай вадзе“ (М. 1925), „На рубяжы“ (М. 1925), „Сымон Музыка“ (поема М. 1925), „На прасторах жыцьця“ (М. 1926), „Выбраныя апавяданьні“ (М. 1926), „Методыка роднае мовы“ (М. 1926).

А це збірки творів Янки Купали: „Жалейка“ (Пецярбург 1908), „Гусьляр“ (П. 1910), „Адвечная песьня“ (П. 1910), „Шляхам жыцьця“ (П. 1913 і В. 1923), „Спадчына“ (Менск 1922), „Безназоунае“ (М. 1925), „Збор творау“ (М. 1925-6).

І чого ніяк не допускали самі щирі народолюбці і словянофіли, народники-демократи, всяких напрямків поступовці і соціялісти, це ввела як природне революція...

Поява народньої білоруської мови в школі, політиці і адміністрації краю, в житті і науці — це найвище досягнення Білоруси в революції. І хоча немає „білорусизації“ у тих формах, у яких є „українізація“, то всеж таки на Білорусі твориться те саме, що й на Україні. Найширші верстви робітничого люду переймаються самосвідомістю і звязаною з нею самопошаною. Згірдне відношення до свитки і лаптя щезло, коли довелося їх розуму послухати. Практичний розум, отже холодний розсудок політичний підсказав небілорусам-жидам, полякам і великорусам скинути з серця пиху і признатися до того, що їм — по довгому житті серед білорусів — білоруська мова зовсім не така чужа, як колись вони привикли думати. А що з нею і хліб певніший, то чомуж її не вживати? Мало того, через постійне вживання цеї мови на ріжних ділянках життя виявилось її природне багатство, що дозволяє нею висказувати всякі тонкі і ніжні відтінки думки. І загомоніли усі ступні школи на Білорусі — від найнижчої до найвищої білоруською мовою; запрацювали технікуми, господарські і всякі ремісничі школи над двигненням культури Білорусі;, пішла глибока праця Інбелкульту (Інститут білоруської культури), де досліджується культура білоруського народу і звідки пливе широким руслом білоруська наука. Інститут білоруської культури — це зародок справжньої академії наук білоруського народу.

Право білоруської мови — родить білоруську науку, а рівноправність білоруського народу з народом українським і великоруським, та рівноправність інших народів у білоруській республиці — тільки скріплює вагу його в міжнародньому політичному житті. Одним словом, завершення політичної й ідеольоґічної революції дало так великий розмах Білорусі, що вона певно

буде гарячо і завзято обороняти і зберігати правні основи своїх досягнень як благословенних наслідків великого всеросійського перевороту, як законних досягнень збірноти — нації. Глибина і сила революції заснована була на зростові самосвідомости і самопошани — особової та збірної; спільні інтереси учасників і творців революції і пореволюційного стану поглибили взаїмне розуміння і поважання серед націй, зблизили і тісно звязали навіть колишніх противників. Ось у чому сила пореволюційного устрою поодиноких національних республик у СССР.

Два сонця білоруського письменства.

Янка Купала і Якуб Колас, ось ті, що вже повних 20 літ служать білоруському народові, осяюючи його життя-буття животворними лучами своєї поетичної творчости. Оба — селяни з походження, з Мінщини, оба однолітки (ур. 1882 р.), оба приблизно одної освіти: Колас — народний учитель, Купала горальняний зарібник колись. Сьогодня вони дійсні верхи білоруського письменства.

Ось назви збірок творів Якуба Коласа — стихи, або Тараса Гущі проза, по родовомуназвиську Кастуся Міцкевича — педагогія: „Песьні жальбы“ (Вільня 1910), „Апаведаньня“ (В. 1912), „Родные зьявы (В. 1914), „Казкі жыцьця“ (Менск 1921), „У палескай глушы“ (В. 1923), „Новая Зямля“ (поема М. 1923), „Першыя крокі“ (М. 1925), „У ціхай вадзе“ (М. 1925), „На рубяжы“ (М. 1925), „Сымон Музыка“ (поема М. 1925), „На прасторах жыцьця“ (М. 1926), „Выбраныя апавяданьні“ (М. 1926), „Методыка роднае мовы“ (М. 1926).

А це збірки творів Янки Купали: „Жалейка“ (Пецярбург 1908), „Гусьляр“ (П. 1910), „Адвечная песьня“ (П. 1910), „Шляхам жыцьця“ (П. 1913 і В. 1923), „Спадчына“ (Менск 1922), „Безназоунае“ (М. 1925), „Збор творау“ (М. 1925-6).

Купала, як поет з люду, виступив був з самого початку речником нужди і туги люду до кращого; він був білоруським Кольцовим і Шевченком. Своєю тужливою піснею він витискав у одних сльози на очах, а в інших запалював огонь у серці і викликав бурю поривів.

„Мы не жылі, як жывуць людзі — гасьціньцам шчасьця не хадзілі. — Не зналі уцехі нашi грудзі — вянкоу мы славы не насілі... (Наша минуущына, Гусьляр — 13).

„Як же можна у маей хаці жыць долі, калі хлеба ей не хваце і солі? (На дудцы — Гусьляр 30).

І дійсно, прочитуючи твори Купали все з тихою скаргою на долю рідного народу, все з ніжною тугою за кращим, та з погідною вірою в перемогу грядучого добра над лихом, ми відчуваємо велику силу його прочуття, яке він виявив у віршові: А хто там ідзе, а хто там ідзе — у вагромністай такой громадзє? Беларусы... (1910), що на своїх худих плечах і покрівавлених руках свою кривду несуть щоби показати її на ввесь світ; а горе й біда лучать їх у міліони, бо „захацелось ім — пагарджаным век, ім сьляпым-глухім людзьмі звацца“. І хоча Купала знає наскрізь матеріялістичну основу світогляду мужика, хоча він стрічається виключно лиш з матеріяльними слідами горя і нужди, радости і засібности свого земляка — то всеж таки він сам і в добу найбуйнішого прояву і розквіту матеріялістичного світорозуміння остався — тихим, спокійним ліриком, що глядить у бездонну глибінь життя і мріє про особливішу красу його. Купала тче по своєму взори взаємин людського життя і буття всесвіту.

Найбільшу загадку життя: як звільнитися людям від нужди — рішає він дуже просто: вважати і нуждаря за людину, вважати його за предмет найпершої уваги, підчинитися у всьому моральним наказам боротьби з нуждою. Ось і підстава законности диктатури пролєтаріяту, що дала погордженому і гнобленому всяким панством білоруському мужикові змогу стати люди-

ною, стати творцем свого власного культурно-національного життя.

„Диктатура пролетаріяту — це воскресіння завмерлих до нового життя, це відродження колишньої творчої сили, це розквіт, пишання і передвесільна радість молоді... Це певність, що мужик — людина, а Білорусини — нація".

Ось чим є новий устрій для тихого лірика Купали.

І коли дехто з „Маладняка" готов що кілька рядків кидати гомінкі слова похвали революції і співати гимн диктатурі пролетаріяту, то Купала знає тільки заповіти своєї „Спадчыны":

„Ад прадзедау спакон вякоу — мне засталася спадчына — паміж сваіх і чужакоу — яна мне ласкай матчынай. — Аб ей мне баюць казкі сны — вясеньнія прагаліны — і лесу шелест верасны — і у полі дуб апалены... Жыве з ім дум маіх сям'я — і сьніць з ім сны нязводныя — завецца-ж спадчына мая — усяго Старонкай роднаю. (19. 9. — 18 р.)

У своїй безмежній любові до рідної Білорусі, Купала, що все накликав своїх братів до революції духа, до протесту чину проти насилля, до соняшних споминів колишньої незалежности — в час революції кличе „Брату Беларусу..."

„ідзі на узгор, на камень сядзь, што пашчапау пярун на часьці, глядзіся у зоры, што мігцяць — на небе у радасьці і шчасьці. Яны агністымі іскрамі — У душы распаляцца, як сталь: бо неба сочыць за людзямі зямлі, пільнуе яго даль. Зямлю у сваей адвечнай казцы — трымае без граніц і мер... Калісь і ты у яго быу ласцы — меу з неба долю. А цяпер... Цяпер яно сваймі сьлязамі з табою плача над табой; шле буры, громы з пярунамі, каб сон збудзіць магільны твой!

Купала безумовно не революціонер — одначе його пісня дійсний гимн революції, яким він безперечно підготовляв своїх земляків до радісного приняття і здійснення кличів її.

„Табе, Народ мой, згібнуты у ваковах,
з-пад серца песьню гетую пяю,
і, ускрашаючы мінуущыну нанова

*

выказваю цяпершчыну тваю.
Сягні у давно заснуушыя сталецьці,
заслону дзен уцекшых адхілі,
і глянь, як сеньне твае жывуць дзеці,
як ты жывеш на прадзедау зямлі....

— — — — — — — — —

Чужак, дзікун, крывею упіушыся сьвежай,
запрог цябе у няволю, у батракі
і тваю маці — бацькаушчыну рэжа,
жывую рве на часьці на кускі.

— — — — — — — — —

Сваю магутнасьць пакажы ты сьвету, —
свой край, сябе у пашане мець прымусь.
Паустань, Народ!... З крыві і сьлез кліч геты...
Цябе чекае маці — Беларусь!

(Свайму Народу — 29. X. 18.).

.....На сход, на усенародны, грозны, бурны сход
Ідзі аграблены, закованы народ!
Як роуны йдзі жыхар між роуных жыхароу,
аддай на суд свае все крывды, сьлезы, кроу.
Аб вечным катаваньні, зьдзеку далажы,
і пакажы на курганы і на крыжы.
І аб раскопаных магілах не забудзь,
дзе гурганы тваіх там продкау косьці рвуць.
Як гналі пот з цябе паны і каралі,
як гналі проч цары з радзімае зямлі.
І як крывавлюць раскованые рабы,
як ты зпадаеш з непасільной барацьбы.
Як Бацькаушчыну тваю рэжуць на кускі,
Як гібнеш з дзецьмі ты ад катняе рукі, —
Аддаці усе на суд, на усенародны сход,
Ідзі, аграблены закованы народ!

(На сход 29. X. 18.)

Перехід од „Спадчыны“ 1922 до „Безназоунаго“ 1925 тільки загострює вражливість Купали на всі найменші болі „Маці Беларусі“.

„О так! Я пролетар!...
Яшчэ учорах раб пакутны —
сягоньня я зямлі уладар
і над царамі цар магутны
Мне бацькаушчынау цэлы сьвет,

ад родных ніу я адвярнууся...
адно... ня збыу яшче усі бед:
мне сьняцца сны аб Беларусі!...

„Масты старыя спалены — старыя ланцугі паложаны; паложаны падваліны пад новыя сьцягі.... Сяляне і Сялянкі! Цацанкі — абяцанкі збываюцца для вас; выходзьце на палянкі; як зоры, як заранкі і сейце у добры час... Мы усталі песьняй — казкою... і у даль ідзем, хоць ляскае зьвяре у кутох няласкаю — на дальшы кліча сон... Аколіца — аселіца пад ногі сонцам сьцелецца... збудзіуся гаспадар!... Грай-жа, грай нам гулка, грайка, ад усіх рэж струн! Ня сьвісьціць ужо нагайка, ня гудзіць бізун... Трэба, трэба дзен нямала тысяч з беларускім сэрцам, думай мерыць сьветы, каб вышей узвысіць вызваленьне наша з глуму. Бо цікуе злосны вораг тых, што спиняцца ня у часе у сваім паходзе у зорах і задремлюць на папасе... Яшчэ успалаюць там паднебныя чырвоным полымем пажары. І будуць гінуць там патрэбныя і непартрэбныя ахвяры... „Арленятом", „Голад", „Бай", „А зязулька кукавала". „Сын і маці"... —

ось і зміст „Безназоунаго", ось вічно ясне обличча все того-ж самого великого співця Білоруси — Янки Купали.

І хоча сам поет постійно думає і співає про свою рідну білоруську країну, то його білоруські стихи є особливо близькі і зрозумілі нам західним українцям, що зараз злучені із західною Білорусю спільною долею. Неменше зрозумілі вони є й великорусам своєю широко заложеною ідеолоґією, постійним звязком поета із всесвітом. В житті це звичайне явище, що людина в горю або радости бачить весь світ по свому. А що переживання поета є глибші і сильніші, то в його творчости виступає ще ясніше цей космічний звязок між людиною і всесвітом, між мікрокосмом і макрокосмом. Поет-лірик стає виразником найглибших і найніжніших почувань, найвищих і найбистріших умів, найгорячіших сердець, та володарів залізної волі. А сам він — немічний, завсе під надмірним тягаром візій майбутнього,

чужий тим, що ніби живуть хвилевою повнотою життя. І поет іде...

„Куды ісьці сягоньня?
Аднэй няма, а шмат дараг...
адлогам родныя сьпяць гоні,
іржа на вышках есьць нарог.
— — — — — — —
На траме уверчана анучай
ляжыць няклепана каса;
На сьцежках мох расьце калючы
На ім чырвоная раса...
— — — — — — —
Няужо нябошчык кожны з нас?
Але ужо блізка і сьвітаньне;
пара узьнімацца, ужо пара!...

(„На папасе“).

Якуб Колас своїм темпераментом думання близький до сарказму й іронії в осудові життя. Його можна уважати за білоруського Франка. Ріжниця тільки в тому, що Колас поет і тільки поет, а у Франка постійно змагалися два світи — обєктивного критицизму дослідника і поетичної синтези мистця. А доля в них одна на заранні суспільної та поетичної діяльности. Кажуть про те автобіографічні поезії Франка „На суді“ і Коласа „Пярад судом“.

„Ня забіу, ня украу нічога — О не, не крый божа!
Гаварыу ен толькі людзям, шчо так жыць ня гожа;
жыць і гнуцца прад багатым, поузаць чарвяком...“

В одному — другому випадкові творчости Коласа замітне споріднення у формі з Кольцовим, іноді з Некрасовим. Ось взятиб: „Эх наперла ліха-горэ! Ні сеніны, ні зерна... (На прадвесьні — П. Ж. 75.), або — „Я мужычы сынок, ні двара, ні кала! Поле — жоуты пясок — хата у землю вайшла... (Мужык П. Ж. 77), та „Плытнікі“ (П. Ж. 69) „Клунак за плечамі, кій у руках хваевы, валіць чарадамі — бедны люд весковы“.

Але це звичайне явище в поезії двох близько споріднених мов, що завдяки одному наголосові

мають спільну ритміку. Може трапитися й ідейне споріднення завершеного факту, ось як між поезією Франка „На суді“ і Коласа „Пярад судом“. Але джерелом того явища є міждержавний шаблон адміністративного і судового переслідування за т. зв. суспільне вільнодумство.

Одним словом, не стільки про впливи чужі на Коласа доводиться говорити, скільки про однаковий підхід поодиноких поетів з певним світоглядом до однородних явищ. Колас, як поет доби білоруського відродження, коли то доводилося на кожному кроці боротися із загальним занепадом суспільної думки, коли одна народна мова в устах інтеліґента була великим національним здобутком, є типовим поетом-громадянином, що дбає за вдержання внутрішнього творчого вогню, що мріє за поширення і поглиблення національної самосвідомости, та за високий рівень творчої суспільної праці. Як поет-суспільник Колас уживає ріжних засобів, щоби осягнути намічену мету. Одними явищами він злобно насміхається („Асадзі назад“), другими явищами малює він сіру буденщину:

„Ми ходзім спатыкаемся, бадзяемся як п яные, мы з голадам зрадніліся худые, абарваные. — Асьмеяны, аблаяны, гразею мы абмазаны, багатымі мы скрыуджены, няволею мы звязаны...“ а ще з інших він складає образи горя гіркого темних людей („Катаржнікі“).

Побутом в тюрмі, особистим пізнанням цеї могили свободи й життя Колас підходить дуже близько до Шевченка і Франка, але прямого впливу обох старших письменників України на нього не слідно. І природно, бо не може бути впливу виразників старших діб на представника новішої доби, бо немає навіть звязку між одним і другим ступнем розвитку самого поета. Ось перед нами „Родные зьявы“ 1914 і „На прасторах жыцьця“ 1926. Оба збірники писав Тарас Гуща, але в так ріжні часи, що між ними немає ніякого звязку. Творець остав один, але життя створило інші підходи до явищ, інші основи їх освітлю-

вання. Життя дає напрямок світоглядові творця, бо тільки воно наповняє його світогляд реальним та ідейним змістом.

До війни білоруська громада і не думала про ті можливости, які заясніли їй на заранні революції, та опісля стали самохіть оформлюватися після жовтневого перевороту. Революція розгорнула безмежні простори життя, на яких жили, творили, каралися, радувалися і горювали ті самі люди, що й перед революцією, що й до війни. Але тільки революція приблизила тих людей до таких сторінок життя, про які вони ніколи раніше не мріяли. Давний світогляд з нещирістю і самообманом паде, на його місце виростає новий світогляд неоформлений ясно, але як вираз волі до життя, як творчий чин тих, що йдуть нове життя творити.

Тарас Гуща — це найсильніший представник пореволюційного життя Білорусі, до якого він підходить без усякої ідеалізаіції „У палескай глушы“, романі народнього вчителя, та в збірниках оповідань „У ціхай вадзе“ (1925) і „На прасторах жыцьця“ (1926). Світла й тіни нового життя розміщує Гуща без протибуржуйського шаржу, без стилізації на радянський лад, але й без крішечки жалю за навісним давнім. У світоглядові Коласа — Гущі революція була тільки етапом еволюції, щаблем розвитку — досвіду.

Для обох найстарших поетів Білоруси Купала і Коласа революція є давно сподіваним, ожиданим і необхідним явищем життя, яке вони оба вичаровували протягом повних десяти літ своеї дореволюційної творчости. Ось чому вони оба і в час революції творять по давньому, хіба що тільки стали явно виповідати свої думки не закриваючи їх... точками і не заховуючи між рядками. Долучається до них і Зьмітрюк Бядуля, як співець радянського укладу життя і тайників діточої душі. І хоча на кожнім кроці окопи, дроти і побоевища нагадують:

„Многа ахвяр тут, эх, як багата! Ламалі рамены тут хлопы, — Ткау прагавіты павук свае сеці і вязьлі у іх мухі і мошкі малыя, сьляпыя. — А есьць праўда, есьць яна у сьвеце, есьць страшныя рухі жывыя“. (Я. Колас „Сымон Музыка“ 231).

І від імени усіх їх говорить Колас, і від імени усіх йде його клич:

„Волі, волі і прастору! Прэч граніцы!
Жыве у серцы плынь крыніцы
дух жывы — агонь дзяньніцы.
Гэй у гору! Волі, волі і прастору!“
(„Сымон Музыка“ 225.)

І на обрієві наших думок і стремлінь —

„Дзе так панадна сьвеціць сонца
Дзе думка тче свае красенцы,
Каб новы сьвет жыцьця саткаць
Заспакаеньне сэрцу даць
І разагнаць яго трывогі“ —
„Прасторны шлях! Калі-ж, калі
ты закрасуеш на зямлі
і злучыш нашы усе дарогі?“
(„Новая зямля“ 284).

Львів, 7. квітня 1928.

Передрук з „Діла“ чч. 102—129.